

УДК 343.915

Янішевська К.Д.

к.ю.н.,

*викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Навчально-наукового інституту права
Сумський державний університет*

Тимошенко О.О.

студентка

*Навчально-наукового інституту права
Сумський державний університет*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Постановка проблеми. Насильство серед школярів – явище міждисциплінарне, тому є немало різних теорій, що пояснюють агресивну, насильницьку поведінку школярів. Кожна з них висвітлює лише власний аспект, обмежений рамками своєї науки.

Через те, що кримінологічних досліджень у цій сфері майже немає, для формулювання характеристики учасників насильства серед дітей є сенс скористатися розробками вчених-соціологів, психологів, педагогів минулого століття та сучасності. Оскільки насильство серед дітей – це досить складне явище, то воно не має ні однозначного пояснення, ні універсальних способів подолання та запобігання, навіть не має єдиного визначення.

Згідно з доповіддю Департаменту освіти США, кожна четверта дитина у віці від 12 до 18 років була жертвою булінгу за останній рік. За результатами дослідження, проведеного для UNICEF, в Україні з булінгом зіткнулися 89% школярів.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання вияву та профілактики булінгу висвітлили у своїх роботах такі зарубіжні вчені, як Д. Ольвеус, М. Сольберг, М. Шафер та ін. Проблемі насильства в освітньому середовищі на сучасному етапі присвятили роботи такі вітчизняні вчені, як О. Барліт, С. Бурова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, В. Панок, В. Синьов, Я. Сухенко,

О. Дроздов, В. Ролінський, С. Стельмах, А. Чернякова й інші.

Формулювання завдання дослідження. Завданням дослідження є з'ясування сутності булінгу, його видів, суб'єктів, етапів; визначення основних засобів його протидії.

Виклад основного матеріалу. Насильницькі дії, незалежно від видів і форм прояву, можуть бути одноразовими чи регулярно повторюватися. Проте коли насилля має систематичний характер і переслідує мету закріпити владу й авторитет за рахунок приниження й знецінення іншої особи в її власних очах і очах оточуючих, то для позначення цього явища використовують поняття «булінг». Характерною ознакою булінгу є систематичні акти знуцання з боку однієї особи чи групи осіб з індивіда, який не може себе захистити.

Булінг завжди переслідує ціль знищити, скривдити, деморалізувати, підкорити, викликати страх у своєї жертви. В одному випадку це можуть бути систематичні словесні образи, виявлення зневаги, знуцання з когось. В іншому випадку наслідки можуть набувати форм вибивання, відбирання або пошкодження речей, приниження гідності тощо.

Указані фізичні або словесні дії характеризують прямий булінг. Однак необхідно виділити ще й непрямий булінг, який проявляється через маніпулятивну поведінку, розповсюдження відомостей, слухів, виключен-

ня людини зі спілкування, спільних занять, ігор, відторгнення, ігнорування, бойкот.

У навчальних закладах булінг може траплятися як серед учнів, так і серед інших осіб, які навчаються за різними освітніми ступенями. Із цим явищем із боку колег або керівництва можуть зіткнутися й працівники навчального закладу.

Уперше термін булінг (з англ. “bully” – хуліган, забіяка, грубіян, насильник; “bullying” – цькування, залякування, третирування) з’явився на початку 70-х рр. ХХ ст. у Скандинавії, де група дослідників вивчала явище насильства між дітьми в школі. Однак немає чіткого наукового визначення цього терміна, і тому поняття «булінг» деякі автори розуміють по-різному й дають різну кваліфікацію його видів.

Майже всі дослідники визначають булінг як довготривалу та систематичну агресію, але, окрім цього, таке явище розглядають як «підтип агресії», який може мати багато форм (і фізичних і словесних) (Е. Пелігріні, С. Салмівалі); деструктивну взаємодію (Р. Хезлер); становити частину соціального життя групи (Е. Роланд); мати вигляд неодноразового нападу – соціального або вербального – з боку тих, хто має вищий статус (В. Бекар); бути тривалим, усвідомленим насильством, спрямованим проти людини, яка не в змозі захиститися в такій ситуації (Д. Лейн) [1; 2].

Проаналізувавши праці західних дослідників, було з’ясовано, що шкільний булінг має дві основні форми:

1) фізична – умисні поштовхи, удари, стусани, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень та ін. До цієї форми булінгу можна віднести сексуальний булінг (дії сексуального характеру);

2) психологічна – насильство, пов’язане з дією на психіку, яке наносить психологічну травму шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, створює напружену атмосферу для навчання з метою формування зверхнього ставлення групи (навіть учителів чи персоналу школи) до аутсайдера, жертви, найчастіше фізично слабкішої дитини або дитини з бідної чи неблагополучної родини.

До цієї форми можна віднести вербальний булінг, образливі жести або дії, залякування, ізоляцію, вимагання, кібербулінг [3; 4].

Варто зазначити, що булінг у школі виявляється не лише в діях учнів щодо одне одного, але й у діях учителів щодо учнів чи навпаки. Учителі у своїй взаємодії з дітьми можуть проявляти таку поведінку, що завдає останнім психологічного болю й обмежує їхнє право на збереження гідності особистості. Але виявити таку поведінку, що вказує на булінг, досить складно. Учитель під час взаємодії з учнями може застосовувати авторитарний стиль управління, який, хоч і може сприйматися дітьми як обмеження їхніх прав, але не є булінгом за визначенням. Іншим проявом булінгу може бути переслідування учнями самого педагога [5].

Д. Олвеус виділяв прямий і непрямий булінг і зазначав, що прямі знущання часто набувають форми явного фізичного контакту, в якому на жертву відкрито напали. Непрямі знущання часто набувають форми соціальної ізоляції й навмисного виключення з діяльності. Непрямі форми знущання більше використовують дівчата, ніж юнаки. За даними турецьких досліджень 2000-х рр., 44% учнів піддавалися вербальному булінгу, 30% – фізичному знущанню, 18% – впливу емоційних знущань і 9% – сексуальному знущанню. За даними норвезьких дослідників, чим старші діти, тим менше вони піддавалися фізичному знущанню. Так, фізичному булінгу у віці 11–13 років піддавалися 34% школярів, а у віці 14–16 років – 18,5% школярів. За даними американських досліджень 2000-х рр., 3% школярів віком від 12 до 18 років піддавалися прямому булінгу, 7% – непрямому булінгу, 5% – як прямому, так і непрямому булінгу протягом 6 місяців [6; 7].

За дослідженнями науковців, є досить багато класифікацій ролей у булінгу, але в більшості досліджень виділяються три основні категорії: переслідувач, жертва, свідки (нейтральні учасники, помічники, захисники й ін.). Слід зазначити, що ролі жертви й переслідувача в західній літературі досліджені значно краще,

ніж ролі помічників, захисників і нейтральних учасників. П. Сміт і К. Ананіаду в дослідженнях пропонують таку схему розподілення ролей: ініціатор (переслідувач), помічник ініціатора (намагається допомагати переслідувачу та наслідувати його), захисник жертви (як правило, захисники мають найбільший авторитет серед однолітків), жертва та спостерігач (нейтральний учасник) [8, с. 161].

Найбільш повною, на наш погляд, є класифікація, запропонована Д. Ольвеусом, який описав таку рольову структуру булінгу:

- 1) учень, який є жертвою булінгу;
- 2) учні, які здійснюють насилля, ініціюють і відіграють лідерські ролі в процесі булінгу – «булери», або переслідувачі, агресори;
- 3) послідовники – учні, які позитивно ставляться до знущань над іншими й беруть активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі;
- 4) пасивні «булери» – учні, які відкрито підтримують булінг, наприклад, через сміх чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї;
- 5) потенційні «булери» – учні, яким подобаються знущання, але вони не виявляють цього ззовні;
- 6) «спостерігачі» (байдужі свідки) – учні, які не беруть участі в булінгу й можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації;
- 7) «потенційні захисники» – ці учні негативно ставляться до насилля й вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять;
- 8) «захисники» – учні, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву чи намагаються їй допомогти [9].

Як було зазначено, булінг може бути різних видів. Так, один із його проявів – хейзинг, який пов'язаний із неформальними насильницькими діями. Подібні випадки зазвичай характерні для закритих (інтернатних, пенітенціарних) закладів, але трапляються й у звичайних школах. Новачкам («новобранцям»), однокласникам або учням більш старших класів нав'язу-

ються різні дії, які принижують особу, можуть супроводжуватися актами грубого фізичного й навіть сексуального насилля. Хейзинг, як і булінг, часто має прихований або явний гендерний і сексуальний підтекст.

Із розвитком сучасних інформаційних технологій з'явився ще один вид булінгу – кібербулінг, який передбачає використання мобільних телефонів, електронної пошти, Інтернету, соціальних мереж, блогів, чатів для переслідування людей, розповсюдження конфіденційної інформації. Кібербулінг може здійснюватися через показ і відправлення різких, грубих або жорстоких текстових повідомлень, розміщення у відкритому доступі особистої інформації, фото або відео з метою заподіяння шкоди жертві; через створення фальшивого облікового запису в соціальних мережах, електронної пошти, веб-сторінки для переслідування. Кібербулінг відрізняється від інших видів насильства тим, що дозволяє кривдникові зберегти анонімність, оскільки агресор не стикається прямо зі своєю жертвою, також значно знижується ймовірність бути викритим.

У своєму становленні як систематичного та довготривалого знущання булінг часто здійснюється групою осіб і проходить декілька стадій.

Перша стадія – це виникнення булінгу в групі. У дитячому підлітковому колективі навколо «керівника», що прагне до самоствердження через демонстрацію фізичної сили чи інших форм насильницьких дій, може утворитися група «прибічників», які шукають його захисту та покровительства чи також прагнуть до домінування. Якщо перші ж прояви насилля не перешкоджають його рішучості, то їх головний ініціатор – «керівник» – переконаний у своїй безкарності, і тим самим підвищує свій авторитет серед прибічників і зміцнює групування осіб.

На другій стадії булінгу конфлікт зміцнюється. Невтручання вчителів, байдужі однокласники дозволяють наполегливим діям повторюватися, а учень, який піддається на-

силлю, поступово втрачає здатність і волю до протистояння, стаючи при цьому більш уразливим, і тим самим дає підстави для подальших нападів.

На третій стадії булінгу за учнем, який регулярно піддається нападам, остаточно закріплюється статус жертви. Оточуючі звикли до постійних знущань над цією людиною, його звинувачують у кожній неприємній ситуації. Особа сама починає вірити в те, що вона винна в знущаннях над собою. Своїми силами вона вже не може впоратися із ситуацією, при цьому стає подавленою й деморалізованою.

На четвертій стадії булінгу відбувається вигнання. Постраждалі учні, доведені до крайнього ступеня відчаю, щоб уникнути зустрічей із кривдниками й додаткової травми, починають епізодично пропускати навчальні заняття чи взагалі перестають відвідувати навчальний заклад. Таке явище отримало назву «академічної шкоди булінгу». Завдяки втручанням в ситуацію дорослих (батьків і/або педагогів, адміністрації навчального закладу) потерпілих переводять в інший клас чи школу, часто не надаючи їм необхідної соціально-психологічної допомоги.

Отримана в результаті тривалого насилля глибока психологічна травма може в подальшому перешкодити успішній інтеграції та соціалізації потерпілого в новому навчальному колективі й бути однією з причин повторення булінгу вже «на новому місці». Не отримуючи підтримки й не виходячи із ситуації насильства, діти, постраждалі від насилля, можуть завдати шкоди собі, іноді доводячи себе до самогубства.

У кожній державі має місце відповідальність за скоєння правопорушень, спричинених булінгом. Головним міжнародним документом у сфері захисту дітей є Конвенція ООН про права дитини. До національного законодавства, яке регулює це питання, належить Конституція України, Закон України «Про охорону дитинства», Цивільний і Сімейний кодекси, Закон України «Про попередження насильства у сім'ї» та Закон України «Про освіту».

Відповідно до національного законодавства, залежно від важкості та виду правопорушень, неповнолітнім загрожує адміністративна чи кримінальна відповідальність. Необхідно зазначити, що із 16 років настає загальна кримінальна відповідальність, а за умисне тяжке й середньої тяжкості тілесне ушкодження, крадіжку, розбій і хуліганство – з 14-ти. Тому кримінальну відповідальність за вчинення злочину несе неповнолітній, а не його батьки. Проте згідно зі статтею 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення, якщо особа не досягла 14 років і завдала тілесних ушкоджень іншій особі, відповідальність покладається на батьків або осіб, які їх замінюють. Ухилення цих осіб від виконання обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей передбачає попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [10].

Слід зауважити, що основним завданням, яке стоїть перед нашим суспільством, є профілактика булінгу. Це питання є дуже актуальним для України, оскільки наша держава знаходиться на початку шляху протидії цьому явищу, на відміну від інших країн. Однак реформи, які пропонуються урядом, більше націлені на те, щоб перетворити школу на безпечний простір, де немає насильства і цькування, створити атмосферу довіри і взаємоповаги. Так, Міністерство освіти й науки України спільно з відомим коучем Ніком Вуйчичем планує проведення циклу тренінгів для вчителів і школярів щодо попередження булінгу в Україні [11]. Завдяки такій співпраці можна вибудувати правильну систему зовнішньої й психологічної допомоги всім тим, хто є жертвами цього явища.

Одним із засобів попередження цього явища є запозичення зарубіжного досвіду зі створення антибулінгових програм. Так, нині найбільш ефективною вважається програма, ініційована у 2001 р. в Норвегії психологом Даном Ольвеусом. Відповідно до результатів

багаторічного моніторингу, програма Ольвеуса істотно (на 30–50%) знижує кількість школярів, які піддаються знуцанням. Одноразово знижуються також показники антисоціальної поведінки, включаючи вандалізм, крадіжки, покращуються соціальні взаємини між школярами, а також поліпшується їхнє ставлення до шкільних занять.

Норвегія – одна з найбільш прогресивних європейських країн, де застосовується ця програма. В Англії та США переймають цей досвід. У Канаді розроблені методи ранньої психодіагностики дитячої агресивності, що дозволяють передбачити й частково скорегувати майбутню поведінку потенційно проблемної дитини. Тому вбачається, що політика держави повинна спрямовуватися на профілактику булінгу.

На нашу думку, в Україні має бути ухвалена Національна програма із протидії булінгу, до створення якої, окрім законодавців, повинні долучитися громадські організації й інституції, органи місцевого самоврядування, служби в справах дітей, правоохоронні органи.

Також важливою складовою частиною щодо профілактики цього явища є робота та поведінка вчителя, адже в школі можливо зупинити

прояви булінгу, якщо застосовувати правильні методики й знаходити підходи до дітей.

Також необхідно зауважити, що профілактика булінгу повинна включати в себе роботу не тільки з дітьми, але й із сім'ями школярів, вивчення типу виховання дітей у сім'ї, а також корекцію порушень відносин, які є причиною зниження емоціонального благополуччя дитини та відхилень в її оптимальному психічному розвитку.

Висновки. Отже, булінг – явище, що впливає на всіх його учасників, призводячи до порушення не тільки навчально-виховного процесу в школі, а й до порушення нормальних стосунків у сім'ї, що може призвести до непоправного – шкоди здоров'ю та життю. На жаль, нині ця проблема є дуже розповсюдженою. Знуцання, цькування, якому піддається дитина в школі, має негативні наслідки, заважає побудувати повноцінні відносини в сімейному житті, досягти вершин у професії й часто призводить до самогубства. Тому наше суспільство має наполегливо протистояти цій проблемі шляхом протидії та запобігання. І в цьому процесі повинні брати участь не тільки батьки та педагоги, але й інші суб'єкти, діяльність яких спрямована на захист дітей.

Анотація

У статті розглядається проблема булінгу серед підлітків як форма насильницької й агресивної поведінки систематичного характеру. Досліджено визначення цього поняття, проаналізовано його види, суб'єкти, етапи та фактори, що сприяють учиненню таких дій підлітками. Здійснено порівняльний аналіз явища булінгу в Україні та в зарубіжних країнах, запропоновано шляхи його подолання.

Ключові слова: насильство, булінг, агресори, жертви, загальноосвітній навчальний заклад.

Аннотация

В статье рассматривается проблема буллинга среди подростков как форма насильственного и агрессивного поведения систематического характера. Исследованы определения этого понятия, проанализированы его виды, субъекты, этапы и факторы, способствующие совершению таких действий подростками. Осуществлен сравнительный анализ явления буллинга в Украине и зарубежных странах, предложены пути его преодоления.

Ключевые слова: насилие, буллинг, агрессоры, жертвы, общеобразовательное учебное заведение.

Yanishevska K.D., Tymoshenko O.O. Some problems of countering bullying in Ukraine and ways of solving them

Summary

The article deals with the problem of teenage bullying as a form of violent and aggressive behavior of a systematic nature. It provides the study of the definition of this concept and analyzes its types, subjects, stages, and factors that facilitate the implementation of such actions by adolescents. A comparative analysis of the bullying phenomenon in Ukraine and foreign countries is carried out, and ways of its overcoming are proposed.

Key words: violence, bullying, aggressors, victims, general educational institution.

Список використаних джерел:

1. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки. Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць. Слов'янськ, 2011. С. 431–440.
2. Salmivalli C., Lagerspetz K., Bjorkqvist K., Osterman K. Bullying as a Group Process: Participant Roles and Their Relations to Social Status Within the Group. *Aggressive behavior*, 1996. Vol. 22. Pp. 1–15.
3. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem. Research Centre for Health Promotion, University of Bergen. URL: www.oecdobserver.org (дата звернення 04.04. 2018).
4. Sampson R. Bullying in Schools. Problem-Oriented Guides for Police. Problem-Specific Guides Series. № 12. Pp. 1–49.
5. Darmawan N. Bullying in school: A study of Forms and Motives of Aggression in Two secondary Schools in the city of Palu, Indonesia. Centre for Peace Studies Faculty of Humanity, Social Science and Education University of Troms o Norway, 2010. 111 p.
6. Devoe J. Student Reports of Bullying: Results From the 2001 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey. U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 2005. 310 p.
7. Tasgin E. The Types of Bullying in Turkish Primary Schools. *Georgian Electronic Scientific journal Education science and Psychology*. 2007. № 1(10). Pp. 12–18.
8. Глазман О. Психологические особенности участников буллинга. *Известия РГПУ им. А. Герцена*. 2009. № 105. С. 159–165.
9. Социальные детерминанты здоровья и благополучия подростков. Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья»: международный отчет по результатам обследования 2009–2010 гг. Политика охраны здоровья детей и подростков. Копенгаген, 2012 г. № 6.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 01.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної ради УРСР*. 1996. № 51.
11. Нік Вуйчич допоможе МОН у роботі над матеріалами для протидії цькуванню в школах. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/nik-vujchich-dopomozhe-mon-u-roboti-nad-materialami-dlya-protidiyi-ckuvannyu-v-shkolah> (дата звернення 04.04.2018).